

TIJORAT BANKLARIDA AKTIVLAR SIFATINI TASNIFLASH VA ULAR BO'YICHA YO'QOTISHLARNI QOPLASH UCHUN ZAXIRALARNI SHAKLLANTIRISH HAMDA ULARDAN FOYDALANISH HISOBI

Abdusalomov Miralisher Uktamboy ugli

O'zbekiston Respublikasi Bank moliya akademiyasi tinglovchisi

Bank hisobi, audit va nazorati yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va ular bo'yicha yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralarni shakllantirish hamda ulardan foydalanish hisobi va shu bilan birgalikda bank faoliyatidagi aktivlarni boshqarish bo'yicha atroflicha bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: bank tizimi, aktivlarni boshqarish, kredit, tijorat banklari, moliyaviy mustaqillik va h.k.

Biznes faoliyatining hozirgi dunyosi talab, taklif va bozor narxiga nisbatan sezilarli noaniqlik bilan tavsiflanadi, chunki har bir biznes faoliyati uchun operatsion xarajatlar mavjud bo'lib, biznes ma'lumotlari qimmat va teng taqsimlanmagan. Shunga o'xshab, har bir firma investitsiyalar tabiatini va moliyalashtirish xavfini belgilaydigan asosiy vakolatlar nuqtai nazaridan ishlab chiqarish quvvati va texnologiyasi bo'yicha o'z chegaralariga ega. Yuqoridagi muammolar tadbirkorlik faoliyatining turli jihatlarini qo'llab-quvvatlash uchun yetarli miqdorda aktivlar bilan ta'minlash talabini qo'yadi. Bank biznesi bozor tendensiyalaridan himoyalannmaydi, chunki ularning savdodagi ulushi pul bo'lib, ular turli iqtisodiy agentlarning depozitlari, shuningdek, kreditlar va avanslar ko'rinishida turli xil iqtisodiy agentlar to'plamiga keyingi kreditlar shaklida muomala qilinadi. Biroq, bank pullarini yaratish jarayoni omon qolish, ta'minlash va rivojlanish uchun yetarli aktivni talab qiladi, chunki u biznes jarayonining qisqa va uzoq muddatlarida firmaning boyligini shakllantiradi.

Aktivlarning sifati bank boshqaruvining jihati bo'lib, uning faoliyati bilan bog'liq kredit riski darajasi va hajmini o'lchashni osonlashtirish uchun firma aktivini baholashni o'z ichiga oladi. Bu bank balansining bank uchun daromad keltiradigan kreditlar sifatiga qaratilgan. Aktiv sifati va kredit sifati asosan bir xil ma'noga ega ikkita atama bo'lib, uni boshqarish bank sektori tomonidan juda muhim deb hisoblanadi. Bank aktivlarining sifati bank adabiyotlarida keng tarqalgan muammo hisoblanadi, chunki bankrotlik haqidagi ko'pchilik mualliflar bankni bankrot deb e'lon qilishdan oldin, bank aktivlarining sifati banklarning tugatilishining ko'rsatkichi bo'lganligi sababli, bankrot deb e'lon qilinishidan oldin ko'p miqdorda muammoli kreditlar mavjud bo'lishi kerak degan fikrga kelishgan.

Xuddi shunday, moliya institutlarining ishlab chiqarish samaradorligini o'rganish shuni ko'rsatdiki, oddiy moliya institutlari eng samarali moliya institutlariga qaraganda nisbatan yuqori xarajatlar va past daromadga ega bo'lib, samarasiz mahsulotning ko'rinadigan belgilariga, jumladan, sotib olish, vositachilik muammolari, kompaniya boshqaruvi va xorijiy xolding omillari kiradi. Osayame, Orji, Omolumo ta'kidlaganidek, kreditlar qaytarilmasa, banklar muammoga duch kelishadi, chunki bunday qarzlilar ba'zan yomon deb hisobdan chiqariladi. Har qanday kredit beruvchi bankning balansi buni tasdiqlaydi, deb ishoniladi. Shu bilan birga, aktivlarning sifati va bank samaradorligi bir-biriga bog'liq emas, chunki operatsion xodimlar odatda qarz oluvchilarni tanlash va nazorat qilishda ishtirok yetmaydi, kredit va kredit xodimlari esa operatsiyalarni boshqarish bilan shug'ullanmaydi. Biroq, bankrotlik chegarasida turgan banklar yuqori ishlaymaydigan kreditlar koeffitsienti bilan bir qatorda arzon narxlardagi samaradorlikka ega. Ba'zi mualliflar tugatilgan banklar va yuqori samarali banklar (eng samarali banklar) darajasi juda katta ekanligini aniqladilar. Boshqa tadqiqotchilar bankrotlik

bilan bog'liq muammolarga duch kelgan banklar samaradorlik va ishlamaydigan kreditlar o'rtasida salbiy munosabatni ko'rsatishini aniqladilar.

Boshqaruv hisobi nuqtai nazaridan, bank aktivlarining sifati va operatsion samaradorligi ijobiy bog'liqdir, chunki agar bankning aktivlari sifati yetarli bo'lmasa, ular umidsiz qarz yo'qotishlarini ko'paytirishga, shuningdek, ishlamaydigan kreditlarni undirish uchun ko'proq resurslarni sarflashga to'g'ri keladi. Banklar undirish uchun kredit summasini sanab o'tganda, banklar qarzdorning moliyaviy holatini muntazam ravishda kuzatib borish, garov qiymatini ogoh bo'lish, qarzni qayta tashkil etish kabi undirish jarayonini boshqarish va nazorat qilish uchun qo'shimcha qiymat bo'lmagan faoliyatdan qo'shimcha operatsion xarajatlarga duchor bo'ladilar. Xarajatlarga rahbariyat va jamoatchilik ishonchini qozonish, banklarning xavfsizligi va to'liqligini saqlash, tashqi munosabatlar natijasida banklarni yomon baholanishining oldini olish kiradi.

Rahbariyat rentabellikka salbiy ta'sir ko'rsatmaydigan kredit siyosatini tuzishda ehtiyotkor bo'lishi kerak, shuningdek, omonatlardan oqilona foydalanish va foydani maksimal darajada oshirish uchun kredit siyosati o'z banklari faoliyatiga qanday ta'sir qilishini bilishi kerak. Kredit tavakkalchiligini noto'g'ri boshqarish bank rentabelligini pasaytiradi, uning aktivlari sifatiga ta'sir qiladi va kredit yo'qotishlari va ishlamaydigan kreditlarni ko'paytiradi, bu esa oxir-oqibat moliyaviy inqirozga olib kelishi mumkin. Natijada, banklar hali ham o'zlarining moliyaviy barqarorligini quyidagi yo'llar bilan yaxshilash uchun sa'y-harakatlarni amalga oshirishlari kerak:

1. Kredit berishda kafolat sifatida garovdan foydalanishni umidsiz qarzlarni ko'lamini yanada kamaytirish uchun qayta ko'rib chiqish;
2. Barcha kredit risklari bo'yicha menejerlar va kredit bo'yicha mutaxassislar yaxshi kreditlash amaliyotiga qat'iy rioya qilishlari kerak; ular kreditning maqsadini bilishlari va har bir taklif qilingan kreditning maqsadga muvofiqligini ta'minlashlari kerak;
3. Bankrotlik to'g'risidagi qonun hujjatlariga qat'iy amal qilish va mustahkam kredit madaniyatini joriy etish;
4. Kreditlarni boshqarishni kredit risklarini boshqarish bo'limi qo'lga topshirish o'rniga umidsiz qarzlarni minimallashtirish va foydani ko'paytirish bo'yicha mijozlar bilan bog'langan barcha bo'limlar tomonidan amalga oshirilgan muvofiqlashtiruvchi guruh harakatlarining bir qismi sifatida qarash kerak.

Aktivlarning sifati bankning umumiy holatini aniqlashning eng muhim sohalaridan biridir. Aktivlarning umumiy sifatiga ta'sir qiluvchi asosiy omil kredit portfelining sifati va kreditni boshqarish dasturidir. Kreditlar odatda bank aktivlarining ko'p qismini tashkil qiladi va ularning kapitali uchun eng katta xavfni o'z ichiga oladi. Qimmatli qog'ozlar, shuningdek, aktivlarning katta qismini o'z ichiga olishi va muhim risklarni ham o'z ichiga olishi mumkin. Aktiv sifatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan boshqa obyektlar boshqa ko'chmas mulk, boshqa aktivlar, balansdan tashqari obyektlar va kamroq darajada naqd pul va hisobvaraqlar, binolar va asosiy vositalardir. Rahbariyat ko'pincha o'z aktivlarini, xususan kredit portfelini boshqarish uchun katta vaqt, kuch va resurslarni sarflaydi. Ushbu portfeldagi muammolar ularning muassasaning boshqa sohalarini muvaffaqiyatli va foydali boshqarish qobiliyatini yo'qotishi mumkin. Tekshiruvchilar bank aktivlarini ko'rib chiqishda tirishqoq va diqqatli bo'lishlari kerak, chunki ular bank operatsiyalarining aksariyat boshqa jabhalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Aktiv sifati reytingini belgilashdan oldin bir qancha omillarni hisobga olish kerak. Faktorlar bank faoliyatiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan har qanday mahalliy va mintaqaviy sharoitlar kontekstida ko'rib chiqilishi kerak. Shuningdek, alohida muammolardan farqli o'laroq, har qanday tizimli zaifliklarga tegishli e'tibor berilishi kerak. Tekshiruvchi hech qachon vakuumdagi narsalarga qaramasligi kerak, aksincha, quyida tavsiflangan har bir

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-AVGUST

ANDIJON, 2024

omilning hozirgi darajasi yoki holati oldingi va kutilgan ko'rsatkichlarga qanday bog'liqligini qayd etishi kerak.

Balans ichidagi va balansdan tashqari operatsiyalar uchun muammoli, tasniflangan, hisoblanmaydigan, qayta tuzilgan, muddati o'tgan va ishlamaydigan aktivlarning darajasi, taqsimlanishi, jiddiyligi va tendentsiyasi.

- a. Kredit va lizing yo'qotishlari uchun ajratilgan mablag'lar va aktivlarni baholash bo'yicha boshqa zaxiralarning yetarliligi.
- b. Moliyalashtirilmagan majburiyatlar, kredit derivativlari, tijorat va zaxira akkreditivlari kabi balansdan tashqari operatsiyalar natijasida yuzaga keladigan yoki kamaytiriladigan kredit riski.
- c. Kredit va investitsion portfellarning diversifikatsiyasi va sifati.
- d. Qimmatli qog'ozlar bo'yicha anderrayting faoliyati va savdo faoliyatida kontragentlarga ta'sir qilish darajasi.
- e. aktivlar konsentratsiyasining mavjudligi.
- f. Kredit va investitsiya siyosatlari, tartiblari va amaliyotlarining muvofiqligi.
- g. Boshqaruvning o'z aktivlarini to'g'ri boshqarish qobiliyati, shu jumladan muammoli aktivlarni o'z vaqtida aniqlash va yig'ish.
- h. ichki nazorat va boshqaruv axborot tizimlarining etarliligi.
- i. Kredit hujjatlaridagi istisnolar hajmi va xarakteri.

Aktivlar sifati reytingi kredit va investitsiya portfellari, boshqa ko'chmas mulk va boshqa aktivlar, shuningdek balansdan tashqari operatsiyalar bilan bog'liq mavjud va potensial kredit xavfi miqdorini aks ettiradi. Boshqaruvning kredit tavakkalchiligini aniqlash va boshqarish qobiliyati ham shu yerda namoyon bo'ladi. Aktiv sifatini baholashda lizing yo'qotishlari uchun zaxiraning yetarliligini hisobga olish va kontragent, emitent yoki qarz oluvchining haqiqiy yoki nazarda tutilgan shartnoma kelishuvlari bo'yicha defolt ta'sirini tortishi kerak. Tashkilot aktivlarining qiymati yoki sotilishiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan boshqa barcha risklar, shu jumladan, lekin ular bilan cheklanmagan holda, operatsion, bozor, obro'-e'tibor, strategik yoki muvofiqlik risklari ham hisobga olinishi kerak.